

Co łączy literaturę i życie? O teorii poezji Arystotelesa

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Gra edukacyjna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1982, s. 52.
- Źródło: Arystoteles, *Poetyka*, tłum. Henryk Podbielski, Warszawa 1988, s. 319.
- Źródło: Arystoteles, *Retoryka-Poetyka*, tłum. Henryk Podbielski, Warszawa 1988, s. 323.
- Źródło: Arystoteles, *Retoryka-Poetyka*, tłum. Henryk Podbielski, Warszawa 1988, s. 363–364.

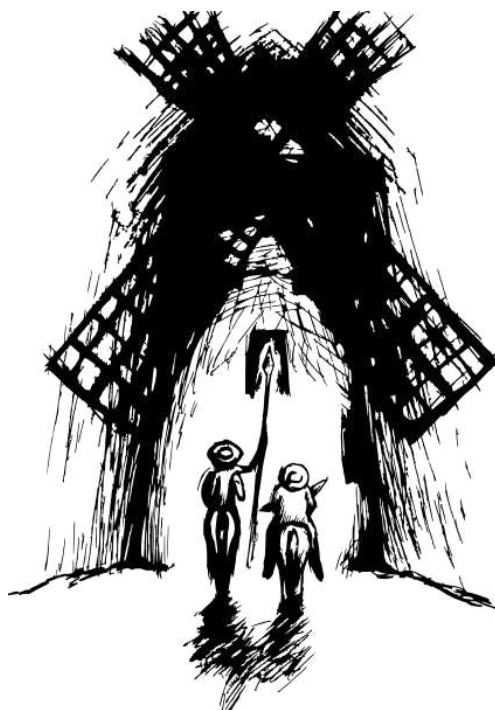
Co łączy literaturę i życie? O teorii poezji Arystotelesa

Czy obraz *Panny dworskie* Diego Velázqueza naprawdę przedstawia panny dworskie? Jeśli zwrócisz uwagę na lustro, które znajduje się na drugim planie, zauważysz, że odbija ono właściwych modeli – parę królewską, która pozuje do portretu malarzowi dworskiemu

Źródło: domena publiczna.

Czy można czytać tak dużo, że w końcu fikcja wyda nam się bardziej realna niż rzeczywistość? Przydarzyło się to pewnemu Hiszpanowi – Alonsowi Quijano, który pod wpływem książek o przygodach błędnych rycerzy sam uwierzył, że jest jednym z nich. Jego najsłynniejszym dokonaniem był atak na stado olbrzymów, które okazały się zwykłymi wiatrakami.

Być może ta historia wydaje ci się znajoma. Przedstawia ona losy Don Kichota, słynnej postaci literackiej stworzonej przez Miguela de Cervantesa. Czy kiedy czytamy książki, nie stajemy się do niego chociaż trochę podobni? Niezależnie od tego, czy świat literackiej fikcji przesłania nam codzienną rzeczywistość, czy bierzemy do ręki książkę tylko w czasie wolnym, każdy z nas jest czytelnikiem. Co z tego wynika? Oprócz tego, że odbieramy rzeczywistość za pomocą

Don Kichot i Sancho Pansa

Źródło: Felixedmundo, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 4.0.

zmysłów, żyjemy również w innym, sztucznym świecie, który istnieje w naszej wyobraźni. Jaki stosunek je łączy? Czy powieść odbija nasz codzienny świat jak lustro, czy może – jak sen – tworzy alternatywny świat, który tylko z pozoru przypomina naszą rzeczywistość? A może literatura jest bardziej realna, niż się to może wydawać? Bo chociaż nie obcujemy z prawdziwymi ludźmi, ale z zadrukowaną kartką papieru, to emocje, które przeżywamy czytając, są prawdziwe. Co na temat relacji rzeczywistości, literatury i czytelnika uważał Arystoteles?

Twoje cele

- Powiążesz koncepcję *mimesis* Arystotelesa z problemem związku między poezją a przyrodą.
- Odniesiesz koncepcję *katharsis* Arystotelesa do problemu związku między poezją a odbiorcą.
- Porównasz koncepcję poezji Arystotelesa ze współczesnym rozumieniem literatury.

Przeczytaj

Czym jest poezja u Arystotelesa?

Rembrandt Harmenszoon van Rijn, Arystoteles z popiersiem Homera.

Źródło: domena publiczna.

Na początek należy ci się krótkie wyjaśnienie. Arystoteles nie pisał o literaturze, ale o **poezji**. Rozumiał ją jednak inaczej niż my. Dla nas poezja to liryka – jeden z rodzajów literackich, obok dramatu i epiki. Tymczasem Arystoteles miał na myśli te gatunki literackie, które w jego czasach posługiwały się wierszem i opowiadały pewną historię – dramat, czyli **tragedię** i komedię, epikę, czyli przede wszystkim eposy, takie jak *Iliada* i *Odyseja* Homera oraz pieśni, np. na cześć Dionizosa (**dytyramby**). Teksty literackie nie służyły do cichego czytania, ale do wystawiania lub wykonywania na scenie. Dramaty inscenizowano, eposy śpiewano w czasie różnych okazji, np. uczt, natomiast pieśni – w trakcie uroczystości religijnych. Tam,

gdzie my mówimy o czytelniku, Arystoteles myślał więc o widzu. Natomiast tam, gdzie my mówimy o rzeczywistości, Arystoteles mówił o przyrodzie. Problem, który określiliśmy jako stosunek literatury do rzeczywistości, Arystoteles określiłby jako stosunek poezji do przyrody. Natomiast zamiast o stosunku literatury do czytelnika powiedziałby o stosunku poezji do widza. W gruncie rzeczy są to jednak te same problemy.

Mimesis: literatura a rzeczywistość

Arystoteles uważał, że poezja **naśladuje** przyrodę (gr. **mimesis** – naśladowanie). Czy oznacza to zatem, że teksty literackie imitują wygląd rzeczy, które znamy z przyrody? Zdecydowanie nie. To rozumienie *mimesis*, które jest nam też najbliższe dzisiaj, rozwinął wcześniej Platon. Natomiast koncepcja *mimesis* Arystotelesa powstała w wyniku krytyki poglądów Platona. Jeden z argumentów, które przedstawiał Arystoteles, żeby wykazać, że poezja nie jest kopią przyrody, brzmi tak:

((Arystoteles

Poetyka

Są przecież rzeczy, jak np. wygląd najbardziej nieprzyjemnych zwierząt czy trupów, na które patrzymy z uczuciem przykrości, z przyjemnością natomiast oglądamy ich szczególnie wiernie wykonane podobizny [...]. Dlatego cieszy nas oglądanie obrazów, że patrząc na nie jesteśmy w stanie rozpoznać i domyślić się, co każdy z nich przedstawia [...]. A jeśli się zdarzy, że nie widzieliśmy wcześniej przedstawionego przedmiotu, przyjemność sprawi nam nie sam jego wizerunek, lecz raczej staranne wykonanie dzieła, jego koloryt lub inne tego rodzaju zalety”.

Źródło: Arystoteles, *Poetyka*, tłum. Henryk Podbielski, Warszawa 1988, s. 319.

W przytoczonym fragmencie pojawiają się dwa główne pytania, jakimi zajmie się Arystoteles w swojej teorii poezji – **jak** poeta naśladuje przyrodę oraz jaki wpływ wywiera poezja na odbiorcę.

Żeby zrozumieć, w jaki sposób poeta naśladuje rzeczywistość, odwołajmy się do potocznego rozumienia słowa *mimesis*, którego używano w starożytnej Grecji. Odnosiło się ono do sztuki aktorskiej i oznaczało wyrażanie emocji za pomocą tańca. Aktor nie przeżywa prawdziwego smutku, ale go naśladuje na scenie. Naśladownictwo Arystoteles zastosował w odniesieniu do sztuki poetyckiej – poeta, podobnie jak aktor, ma do dyspozycji pewne środki, za pomocą których może naśladować – we właściwy dla poezji sposób tworzyć coś, co znamy z naszego codziennego doświadczenia rzeczywistości. Te środki to **wysłowienie**, **rytm** (stopy metryczne) oraz **melodia** (odnosi się do tych fragmentów utworów poetyckich, które przeznaczone były do śpiewania). Tekst literacki nie odtwarza więc przyrody, ale tworzy coś nowego – mówiąc współczesnym językiem, tworzy świat fikcji, który jest niezależny od tego, jak jest „naprawdę”.

Wiemy już, jak naśladuje poeta, pozostaje więc pytanie – **co?** Skupiając się na tragedii, Arystoteles pisze, że nie naśladuje ona ludzi, ale działania (akcję) i życie. Nie chodzi więc o to, że Edyp – postać literacka, ma taki sam charakter, jak mityczny król Teb, lecz że fabuła tragedii przedstawia pewien układ zdarzeń, które mogą zostać uznane za **prawdopodobne**. Żeby ocenić, czy poezja dobrze naśladuje przyrodę, Arystoteles nie odwołuje się do obiektywnej wiedzy przyrodniczej, ale do potocznego poglądu na świat, jaki mają widzowie, oraz do reguł sztuki. Na przykład to, że postaci tragedii posługują się wyszukany językiem nie wynika stąd, że mówi się tak na co dzień, ale dlatego, że taki sposób wysłowienia jest właściwy dla tego gatunku poezji.

Katharsis: literatura a odbiorca

Arystoteles postawił również pytanie o cel istnienia poezji. Wcześniej uważano, że poeta jest tłumaczem bogów, czyli że bogowie komunikują się z ludźmi za pomocą słów natchnionego poety. Kontakt z poezją miał również służyć doskonaleniu moralnemu ludzi. Arystoteles był pierwszym myślicielem, który zastanawiał się, co naprawdę dzieje się z człowiekiem, który ogląda widowisko przedstawiające tekst poetycki. Uznał, że każdy gatunek literacki wywołuje u odbiorców określone **uczucia**. Przykładowo rozwój akcji tragicznej, dzięki swojej budowie – np. temu, że bolesne wydarzenia dotyczą bliskich sobie osób – wzbudza uczucia litości oraz trwogi. Każdy utwór poetycki powinien być zbudowany w ten sposób, żeby najpierw wywołać u widzów właściwe uczucia, a potem tak je zintensyfikować, by doprowadzić u odbiorcy do ich oczyszczenia – *katharsis*.

Antoni Brodowski, Edyp i Antygona.
Źródło: domena publiczna.

To właśnie w tym oczyszczającym działaniu Arystoteles widział cel każdej poezji. A zatem proces naśladowania i wszystkie techniczne uwagi, dotyczące tego, jak powinien być zbudowany utwór poetycki, były dla Arystotelesa podporządkowane jednemu celowi – wywołania *katharsis* u odbiorców.

Słownik

dytyramb

(gr. *dithyrambos* – przezwisko Dionizosa) w greckiej liryce pieśń pochwalna na cześć Dionizosa, patetyczna i wzniosła; śpiewana podczas świąt dionizyjskich przez chór

fabuła

(łac. *fabula* – bajka, opowiadanie) uporządkowany układ zdarzeń

katharsis

(gr. *katharsis* – oczyszczenie) oddziaływanie sztuki na odbiorcę, które polega na wzbudzeniu w nim uczuć litości oraz trwogi (w przypadku tragedii); w wyniku tak silnego przeżycia emocjonalnego następuje oczyszczenie z tych namiętności

mimesis

(gr. *mimesis* – imitacja, podobieństwo) kategoria estetyczna określająca stosunek sztuki do rzeczywistości jako naśladowanie rzeczywistości w sztuce za pomocą odpowiednich środków artystycznych

poezja

(gr. *poiēsis* – tworzenie, wytwórczość, sztuka poetycka) u Arystotelesa sztuka słowa naśladowująca przyrodę i posługująca się językiem ozdobnym (wierszem)

tragedia

(łac. *tragoedia*, z gr. *tragōdía*, od wyrazów *tragos* – kozioł i *ōdē* – pieśń) jedna ze sztuk naśladowczych, która posługuje się mową ozdobną (wierszem), porusza poważne tematy, przedstawia je w formie dramatycznej, ma określoną wielkość, wzbudza litość i trwogę oraz prowadzi do oczyszczenia z tych uczuć

Gra edukacyjna

Polecenie 1

Rozwiąż interaktywny quiz i sprawdź swoją wiedzę na temat pojęć *mimesis* i *katharsis*. Na odpowiedź na wszystkie pytania masz 5 minut. Jeżeli zdarzyło ci się popełnić błąd, po zakończonym teście sprawdź, które odpowiedzi są nieprawidłowe, i spróbuj jeszcze raz.

Test

Sprawdź swoją wiedzę na temat pojęć *mimesis* i *katharsis*, biorąc udział w grze.

Poziom trudności:

łatwy

Limit czasu:

5 min

Twój ostatni wynik:

—

Uruchom

Polecenie 2

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Zaznacz na zielono tezy, z którymi zgodziłby się Arystoteles, a na czerwono te, z którymi by się nie zgodził.

☐ zielony

☐ czerwony

Literatura odbija rzeczywistość jak lustro.

Literatura oddziałuje na odbiorców.

Jedynym celem literatury jest przyjemność.

Literatura przetwarza rzeczywistość we właściwy dla siebie sposób.

Ćwiczenie 2

Zdecyduj, które z poniższych stwierdzeń są prawdziwe, a które – fałszywe.

	prawda	fałsz
Mimesis dotyczy sposobu, w jaki tekst literacki oddziałuje na odbiorcę.	☐	☐
Według Arystotelesa ważne jest to, co za prawdopodobne uznaje autor, a nie – widzowie tragedii.	☐	☐
Według Arystotelesa literatura jest imitacją przyrody.	☐	☐
Według Arystotelesa celem literatury jest takie oddziaływanie na uczucia odbiorcy, które prowadzi do oczyszczenia.	☐	☐

Ćwiczenie 3

Według Arystotelesa, tragedia to „naśladowcze przedstawienie akcji poważnej”. Zaznacz konsekwencję, która wynika z tego stwierdzenia.

- ☐ Nie ma żadnego związku między akcją tragedii a rzeczywistością.
- ☐ Tragedia może wzbudzać wesołość.
- ☐ Tragedia musi być wierną kopią rzeczywistości.
- ☐ Wydarzenia powinny być ułożone w tragedii tak, jak zwykle układają się w życiu.

1Arystoteles, Retoryka-Poetyka, tłum. Henryk Podbielski, Warszawa 1988, s. 323.

Zdecyduj, które z poniższych ocen tekstów literackich odnoszą się do pojęcia *mimesis*, a które do pojęcia *katharsis*.

katharsis

„Co z tego, że książka oparta jest na faktach, kiedy cały czas ma się wrażenie, iż w przedstawiona w niej historia jest zupełnie nieprawdopodobna”.

mimesis

„Chociaż czytając powieść bardzo bałam się o bohatera, a zakończenie okazało się smutne, to koniec końców poczułam ulgę, że wszystko potoczyło się właśnie w ten sposób”.

„Trzynastozgłoskowiec jest jedynym metrum, którym mogła zostać napisana taka epopeja narodowa, jak *Pan Tadeusz* – inaczej przedstawionym tam wydarzeniom brakowałoby właściwej powagi”.

„Wiem, że książka należy do gatunku science-fiction, ale mimo wszystko ludzie się tak po prostu nie zachowują, więc nie sposób uwierzyć w fabułę, którą wymyślił autor”.

Ćwiczenie 5

Wskaż trzy różnice między rozumieniem poezji przez Arystotelesa a współczesnym rozumieniem literatury.

W 2016 roku na ekranach polskich kin pojawił się film fabularny *Ostatnia rodzina*. Przedstawia on losy rodziny Beksińskich – malarza Zbigniewa, jego żony Zofii oraz ich syna – Tomasza. Scenariusz filmu został napisany na podstawie reportażu Magdaleny Grzebałkowskiej pt. *Beksińscy*. Film wzbudził różnorodne opinie. Niektórzy zarzucali mu, że nierzetelnie sportretował rodzinę Beksińskich, bo Zdzisław oraz Tomasz w rzeczywistości byli innymi ludźmi, niż przedstawiono to w filmie. Zdecyduj, czy w świetle pojęcia *mimesis* taki zarzut jest zasadny.

Pracownia Beksińskiego z mieszkania w Warszawie odtworzona w galerii w sanockim muzeum

Źródło: Silar, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Ćwiczenie 7

Opisz dowolny utwór fabularny (film, książkę, etc.), który ci się spodobał. Następnie oceń go z punktu widzenia estetyki Arystotelesa.

Tytuł

Gatunek

Ćwiczenie 8

Pojęcie autonomii sztuki oznacza, że jej ocena jest niezależna od kryteriów innych niż estetyczne. Rozstrzygnij, czy w świetle poniższego fragmentu oraz wiedzy zdobytej na lekcji, Arystoteles uważałby, że sztuka jest autonomiczna. Swoją odpowiedź uzasadnij.

((Arystoteles

Retoryka-Poetyka

Aby ocenić, czy to, co jakiś bohater powiedział lub uczynił, jest piękne czy nie, należy zbadać nie tylko, czy jego czyny i słowa same w sobie są szlachetne czy podłe, lecz zobaczyć: kto je mówi lub czyni, do kogo, kiedy i dlaczego.

Źródło: Arystoteles, *Retoryka-Poetyka*, tłum. Henryk Podbielski, Warszawa 1988, s. 363–364.

Dla nauczyciela

Autorka: Monika Spławska-Murmyło

Przedmiot: filozofia

Temat: Co łączy literaturę i życie? O teorii poezji Arystotelesa.

Grupa docelowa: uczniowie klasy I liceum, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

XII. Początki estetyki. Uczeń:

- 1) objaśnia dominujące w starożytności pojęcia sztuki (jako umiejętności wytwarzania czegoś według reguł) (...);
- 2) omawia wybrane treści *Poetyki* Arystotelesa – pierwszego systematycznego dzieła z zakresu teorii i filozofii literatury: typologia sztuki poetyckiej, koncepcja tragedii, pojęcia *mimēsis* i *katharsis* (jedno zagadnienie do wyboru).

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- kompetencje cyfrowe,
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się,
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- wyjaśnia pojęcie sztuki u Arystotelesa;
- odnosi starożytne pojmowanie sztuki do przykładów nowożytnych lub współczesnych;
- omawia pojęcia *mimesis* i *katharsis*.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm.

Metody i techniki nauczania:

- metoda ćwiczeń przedmiotowych;

- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych i innych narzędzi multimedialnych;
- dyskusja;
- gra edukacyjna.

Formy zajęć:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami i dostępem do internetu, słuchawki;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- przygotowane wcześniej dowolne fragmenty poezji, prozy i dramatu.

Przebieg zajęć:

Przed lekcją

Uczniowie zapoznają się z treścią e-materiału (Wprowadzenie i Blok tekstowy).

Faza wstępna

1. Nauczyciel przedstawia uczniom temat i cel lekcji. Wspólnie ustalają kryteria sukcesu.
2. Rozmowa kierowana. Prowadzący zajęcia pyta uczniów, dlaczego odwracamy wzrok od widoku scen lub rzeczy wywołujących obrzydzenie, wstręt czy strach w rzeczywistości, natomiast zupełnie nie przeszkadza czytać nam o tym w książkach lub oglądać o tym filmy. Uczestnicy zajęć powinni podać kilka powodów, np. brak naoczności, dystans (widza, czytelnika), fikcyjność wynikająca z naśladowania rzeczywistości, a nie jej realnego przedstawiania. Nauczyciel lub wybrany uczeń podsumowują rozmowę.

Faza realizacyjna

1. Uczniowie dzielą się na 4-osobowe grupy. Każdy zespół otrzymuje przygotowany wcześniej przez nauczyciela jeden tekst literacki: poetycki, prozatorski lub dramatyczny. Ich zadaniem będzie analiza tych tekstów z perspektywy kategorii *mimesis*. Uczniowie określają środki, jakimi twórcy naśladowują rzeczywistość, oraz wskazują przedmiot naśladownictwa. W celu podsumowania tej części zajęć nauczyciel prosi uczniów o uogólnienie: **co i jak** naśladowują *poeci* (rozumiani również jako dramaturdzy oraz pisarze).

2. Dyskusja: czy współcześnie odbiorcy literatury przeżywają *katharsis*? Dyskusja powinna zostać poprzedzona wprowadzeniem pojęcia *sztuki* w ujęciu współczesnym, np. według definicji W. Tatarkiewicza:

((Władysław Tatarkiewicz

Dzieje sześciu pojęć

Sztuka jest odtwarzaniem rzeczy, bądź konstruowaniem form, bądź wyrażaniem przeżyć – jeśli wytwór tego odtwarzania, konstruowania, wyrażania jest zdolny zachwycać, bądź wzruszać, bądź wstrząsać.

Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1982, s. 52.

4. Praca z zestawem ćwiczeń. Uczniowie pracują w parach, realizując wskazane przez nauczyciela ćwiczenia.
5. Uczniowie ponownie dzielą się na zespoły i przystępują do gry edukacyjnej (quiz). Grupy rywalizują ze sobą, rozwiązując test na czas. Zwycięzcy powinni zostać wynagrodzeni, np. pozytywną oceną za aktywność. Następnie, każda z grup układa dla drużyny przeciwnej po jednym dodatkowym pytaniu.
6. Wybrany uczeń podsumowuje przebieg gry, ocenia pracę zespołów (uczeń ten może zostać wybrany jeszcze przed rozpoczęciem gry i odgrywać rolę obserwatora).

Faza podsumowująca

Nauczyciel zadaje uczniom pytania:

- jaki jest cel poezji według Arystotelesa?
- w jaki sposób Arystoteles szukałby odpowiedzi na pytanie, czy poezja dobrze naśladuje przyrodę?
- kiedy odbiorca odczuwa oczyszczenie, *katharsis*?

Zadanie domowe

Wybierz dowolny spektakl teatralny lub film i opisz go z perspektywy dwóch poznanych pojęć: *mimesis* i *katharsis*.

Materiały pomocnicze

Miguel de Cervantes, *Don Kichot*.

Chłopak rzeźnika, film Neila Jordana z 1997 roku.

Jak we śnie, film Michela Gondry'ego z 2006 roku.

Truman show, film Petera Weira z 1998 roku.

Wskazówki metodyczne

Grę edukacyjną można wykorzystać jako punkt wyjściowy do dalszych rozgrywek między grupami. Kolejnym etapem quizu może być przygotowywanie pytań dla innych grup,

również opartych na tekstach źródłowych.